

Kai Witzlack-Makarevich
Universität Jena
Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera

Pogodejmy po naszymu, czyli dialog pokoleń wśród mniejszości polskiej na Zaolziu. O gwarze zaolziańskiej w świetle nowszych badań terenowych

Mniejszość polska w Republice Czeskiej i na Śląsku Cieszyńskim

Po ostatecznym, dokonanym w roku 1920, a poprzedzonym krótkim konfliktem zbrojnym, podziale Śląska Cieszyńskiego (Těšínské Slezsko) wzdłuż rzeki Olzy (Olše) między nowo powstałe państwo polskie i czechosłowackie, w czechosłowackiej części regionu za Olzą (geograficznie z polskiej perspektywy *Zaolzie*) pozostała pokaźna mniejszość polska¹. Określenie *Zaolzie* jest pewnym uproszczeniem skomplikowanego stanu rzeczy, gdyż liczne miejscowości z polską mniejszością po tej stronie Olzy (geograficznie z polskiej perspektywy *Przedolzie*) należały do Czechosłowacji, a od roku 1993 nadal do Republiki Czeskiej. Nawet jeśli wziąć pod uwagę to, że mniejszość polska stanowi tylko 0,5 % ogólnej liczby ludności w Czechach i od roku 1921 ciągle się zmniejsza, Polacy są po Słowakach największą mniejszością narodową tego kraju². Jednak na Śląsku Cieszyńskim, przede wszystkim w powiatach Karwina (Karviná) i Frydek-Mistek (Frýdek-Místek), procentowy udział Polaków jest o wiele wyższy niż w pozostałych częściach kraju (Český statistický úřad 2012).

W roku 2014 na *Zaolziu* jeszcze 26300 osób przyznawało się do narodowości polskiej, czyli jej udział wynosiłby mniej niż 10% ludności tego regionu. Faktyczna liczba Polaków może być jednak znacznie większa, gdyż w przytoczonych statystykach nie uwzględniono osób, które przyznawały się jednocześnie do

¹ O historii i teraźniejszości regionu por. Witzlack-Makarevich 2015.

² Taki stan liczebny ludności polskiej w Czechach jest wynikiem urzeczywistnianej od 1945r. etnicznej homogenizacji kraju.

narodowości polskiej i czeskiej lub nie podawały żadnej narodowości. Ta ostatnia sytuacja dotyczy wciąż ponad 70000 osób (Bogocz i Bortliczek 2014: 250). Polskimi centrami są takie miejscowości jak Czeski Cieszyn (*Český Těšín*), Trzyniec (Třinec) lub Jabłonków (Jablunkov), z udziałem ludności polskiej wynoszącym do 25%. W przypadku wspólnoty polskiej chodzi o mniejszość autochtoniczną (mniejszość rdzenną). Rozszerzenie pojęcia *Polonia*, jakim tradycyjnie określane są polskie mniejszości alochtoniczne (mniejszości napływowe) przede wszystkim w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej (Urbańczyk 1999) na Polaków na *Zaolziu* (Dubisz 2012), jest w obrębie wspólnoty często odrzucane.

W porównaniu do innych autochtonicznych mniejszości polskich, choćby na Ukrainie, polska mniejszość w Republice Czeskiej zajmuje szczególną pozycję. Co prawda wśród imigrantów, którzy chcieliby osiedlić się na stałe w Polsce, najlicniejszą grupę stanowią Ukraińcy (24000 wniosków w ostatnich ośmiu latach, z czego 20000 rozpatrzono pozytywnie), znacząco wyprzedzając Białorusinów na drugim miejscu. Jednak w przypadku tych osób chodzi prawie wyłącznie o etnicznych Polaków „91 proc. obywateli Ukrainy, którzy chcą zostać w Polsce na stałe, to osoby pochodzenia polskiego“ (Kacprzak 2015). Także wśród białoruskich migrantów udział etnicznych Polaków mógłby być znaczący. Z moich badań wynika, że wśród mniejszości polskiej na *Zaolziu* prawie nie zauważa się tendencji odpływowych do Polski, co jednoznacznie potwierdzają wypowiedzi na temat pożądanego miejsca studiów lub przyszłości zawodowej. Jasne przyznanie się do *kraju zamieszkania*, w tym przypadku Republiki Czeskiej, jest oczywiście ważną przesłanką dalszego istnienia mniejszości narodowej. Dużym wyzwaniem dla mniejszości polskiej na *Zaolziu* jest jednak migracja wewnętrzna do innych regionów Czech oraz migracja do krajów zachodnich.

Ze względu na atrakcyjne prognozy integracyjne w niektórych krajach planowo rządy starają się o względy mniejszości, przede wszystkim pochodzących z krajów sąsiedzkich, aby w ten sposób rozwiązać problemy demograficzne. Przykładem mogą być Niemcy, które w ciągu ostatnich 25 lat w znacznej mierze wykorzystały ten kilkumilionowy potencjał (przede wszystkim mniejszości niemieckie w Polsce, Rumunii i byłym Związku Radzieckim). Obecnie np. Węgry podjęły specjalne działania, aby skłonić swoje mniejszości do przesiedlenia (Hosková 2015). Tego rodzaju zabieganie o przedstawicieli mniejszości narodowych ma widoki na sukces jedynie wówczas, gdy istnieją ściśle związki z krajem macierzystym lub przesiedlenie wydaje się atrakcyjne dla większości przedstawicieli mniejszości z punktu widzenia politycznego lub gospodarczego³.

³ Zainteresowanie przesiedleniem na Węgry jest u mniejszości węgierskich w Rumunii, Serbii i na Ukrainie porównywalnie silnie ukształtowane, podczas gdy u mniejszości w gospodarczo znacznie silniejszej Słowacji jest stosunkowo małe (Küpper 2007).

Sytuacja językowa w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego

Śląsk Cieszyński nawet po eksterminacji Żydów podczas II wojny światowej (por. Wodziński i Spyra 2001), i późniejszym wysiedleniu z tych terenów ludności niemieckiej nie stracił całkowicie swego wielokulturowego i wielojęzycznego charakteru. Dotyczy to jednak w pierwszym rzędzie czeskiej części Śląska Cieszyńskiego z jej polską mniejszością (*Zaolzie*). Ponadto w trakcie migracji wewnętrznej w Czechosłowacji doszło do napływu Słowaków, przede wszystkim na tereny uprzemysłowane regionu. Polska część Śląska Cieszyńskiego jest natomiast z perspektywy etnicznej w dużej mierze jednorodna.

Wielojęzyczni przedstawiciele mniejszości polskiej na *Zaolziu* na co dzień, w zależności od sytuacji, posługują się różnymi kodami językowymi. Oprócz języka polskiego (*polszczyzna ogólna*) i czeskiego (*spisovná čeština*) pewną rolę odgrywają w ich komunikacji czeski język potoczny używany na Śląsku (*běžně mluvená čeština ve Slezku/obecná slezština*)⁴ i tradycyjna gwara południowo-śląska regionu. Jest przy tym oczywiste, że nie każdy posługuje się wszystkimi wymienionymi kodami z taką samą kompetencją językową⁵. Ponadto w przypadku mniejszości języki identyfikacji i komunikacji niekoniecznie są zbieżne⁶. Oznacza to, że jednoznaczne określenie się w stosunku do kodu językowego nie zawsze pozwala wnioskować występowanie najwyższej kompetencji językowej w tym kodzie.

W odniesieniu do tradycyjnej śląskiej gwary lokalnej na Śląsku Cieszyńskim, a przede wszystkim do jej odmiany używanej w czeskiej części regionu, w polskiej literaturze fachowej używane są różne nazwy, np. *gwary cieszyńskie* (Kubok 2011), *polszczyzna cieszyńska* (Greń 2000), *polszczyzna zaolziańska* (Bogocz 2003), *mowa potoczna*⁷ *Zaolzian*⁸ (Bogocz i Bortliczek 2014) lub *gwara zaolziańska* (Labocha 2010). Wśród tubylców natomiast dominuje określenie *mówić po naszymu*, które jest podawane jako język ojczysty przez większość osób z młodszego i najmłodszego pokolenia na *Zaolziu*. Można z tego wyciągnąć różne wnioski. Nie chodzi bowiem o jednorodną gwarę, niewykazującą żadnych wariacji na całym terenie⁹, przy czym szczególnie granica polityczna, istniejąca z krótkimi przerwami od roku 1920, wydaje się odgrywać decydującą rolę. Ponadto jest podkreślana

⁴ Por. Bogoczová 2009: 42-43.

⁵ Odnośnie różnych form wielojęzyczności patrz choćby Bausch (1995).

⁶ Por. Hüllen 1992.

⁷ Nie należy mylić pojęć *gwara* i *mowa potoczna*.

⁸ Przyjęte w naukowej literaturze specjalistycznej określenia *Zaolzianin/Zaolzianka* nie odgrywają prawie żadnej roli w obrębie mniejszości. Zamiast tego używane są określenia *Zaolziak/Zaolziaczka*.

⁹ Patrz Greń 2000: 60-61, Bogocz i Bortliczek 2014: 251-252.

przynależność do polskiego obszaru dialektowego¹⁰. Sami użytkownicy języka określają swoją gwarę jako mówienie *po naszymu*, typowym dla rejonów granicznych w słowiańskim obszarze językowym określeniem własnych dialektów czy mikrojęzyków literackich, jakie można odnaleźć choćby na białorusko-polskim terenie granicznym na Polesiu (*po naszymu*) (Trepte 2003: 149) czy u Karpatorusinów na Ukrainie (*po-našomu*) (Rabus i Schimon: w druku).

Tożsamość narodowa i tożsamości narodowe

Istotnym kryterium wyodrębniania mniejszości narodowych w różnych krajach jest ich poczucie „przynależności do narodu innego niż ten, który stanowi większość w państwie. Świadomość odrębności narodowej jest więc koniecznym atrybutem mniejszości narodowych, pozwalającym traktować je w kategoriach właśnie narodowych” (Żołędowski 2003: 31). U mniejszości narodowych może dojść przy tym do wytworzenia się tożsamości hybrydowych, w niniejszym przypadku między *krajem zamieszkania* Czechami i *krajem macierzystym* Polską. Są one w wielu przypadkach pierwszym etapem do pełnej asymilacji w społeczeństwie większościowym. Na Śląsku Cieszyńskim dochodzi do tego także tradycyjnie silna więź z regionem.

Tożsamość nie jest niezmiennie ustaloną cechą człowieka, ale podlega ciągłym zmianom w zależności od wieku lub zmieniających się okoliczności politycznych, kulturalnych i ekonomicznych. Dlatego też niezmiennie pouczające może być ponowne przeprowadzenie badań w odstępie jednego pokolenia i porównanie wyników lub skonfrontowanie w ramach jednego badania informacji od różnych pokoleń. Jest to tym bardziej ważne, jeżeli w niedawnym czasie dokonały się zmiany o dalekosiężnych skutkach społecznych, których jeszcze nie można było uwzględnić w starszych badaniach. W przypadku Śląska Cieszyńskiego wymienić tu należy przystąpienie Polski i Czech do UE (2004) i przede wszystkim zniesienie kontroli granicznych między tymi dwoma krajami (2007). Po trwającej dziesięciolecia *zaleconej przyjaźni* zdarzenia te otwały nieznane dotychczas możliwości stworzenia całkiem nowego partnerstwa. Dotyczy to przede wszystkim podwójnego miasta Cieszyn /Český Těšín w sercu regionu. I właśnie tu polska mniejszość w części czeskiej mogłaby funkcjonować „jako potencjalny łącznik między obiema częściami miasta [...]” (Siwek 2009: 13)¹¹.

¹⁰ Por. Greń 2000: 60-61; Bogocz i Bortliczek 2014: 251-252; Hannan 1996; Duć-Fajfer 2015: 179-187.

¹¹ Także tę kwestię stematyzowano w badaniu.

Metoda i zakres badań

Badanie ankietowe mniejszości polskiej w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego rozpoczęło się jesienią 2015 i ma zostać zakończone w roku 2016.¹² Liczba ocenionych kwestionariuszy jednak już w obecnej chwili pozwala na sformułowanie przekonujących wniosków pośrednich. Badania są przeprowadzane w ramach projektu badawczego „Języki i tożsamości słowiańskich mniejszości narodowych. Witalność – prestiż – postawy – zachowanie języka“ [*Sprachen und Identitäten slavischer Minderheiten. Vitalität – Prestige – Einstellungen – Spracherhalt*]. Ze względu na duże znaczenie regionalnej gwary na Śląsku Cieszyńskim, włączono ją też do badania. Kwestionariusze sporządzone do tego celu zawierają prócz informacji osobowych (wiek, płeć, wykształcenie, wyznanie i przynależność państwowa) około 70 pytań (wersja pełna) lub ok. 50 pytań (wersja skrócona). Na pytania można odpowiadać online lub tradycyjnie na papierze. Ankieta jest całkowicie anonimowa¹³. W wersji online ankietowanych wyraźnie poproszono o kierowanie (krytycznych) uwag do autora przez email, przy czym tutaj, ze względu na podanie adresu email, częściowo zniesiona zostanie anonimowość. Ponadto możliwe jest również pobranie własnych odpowiedzi w formacie PDF i ich przejrzanie¹⁴.

Do niniejszego artykułu dokonano analizy informacji pochodzących od około 200 osób. Ze względu na tematykę niniejszej publikacji zbiorowej (Dialog Pokoleń) odpowiedzi są oceniane ze szczególnym uwzględnieniem wieku respondentów. Inne istotne kryteria, jak np. płeć, przynależność religijna, wykształcenie, możliwe różnice między pochodzeniem miejskim lub wiejskim, a szczególnie tło rodzinne (kwestia mieszanych rodzin polsko-czeskich) nie zostały uwzględnione. Respondenci zostali podzieleni na trzy grupy pokoleniowe: 0-25 lat (70 osób, grupa I)¹⁵, 26-50 lat (90 osób, grupa II)¹⁶ i 51-75 lat (35 osób, grupa III)¹⁷. I nawet jeśli

¹² Autor dziękuje panu Dariuszowi Jedzokowi (Hawierzów/Haviřov) za pomoc organizacyjną na miejscu oraz liczne uwagi merytoryczne.

¹³ Autor ma pełną świadomość zalet i wad tej metody badawczej i starannie je rozważył, zanim zdecydował się na taki sposób postępowania. Wyczerpująco na ten temat patrz choćby Diekmann 2013: 514–531.

¹⁴ Najstarsza uczestniczka, od której informacje wpłynęły drogą elektroniczną, ma 86 lat.

¹⁵ Zostały przy tym ocenione ankiety wszystkich uczniów trzech najstarszych roczników polskiego gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Czeskim Cieszynie. Autor chciałby w tym miejscu podziękować panu dyrektorowi Andrzejowi Bizoniowi za wielką pomoc w zbieraniu danych.

¹⁶ Przede wszystkim w ramach tej grupy należy się liczyć z dużymi różnicami. Ze względu na przejrzystość zrezygnowano jednak z dalszego podziału w tym artykule.

¹⁷ Autor ma świadomość, że nierówna reprezentacja może prowadzić do zafałszowania wyników.

nie dotyczy to każdego przypadku, zwłaszcza na granicy między tymi trzema grupami, miały one reprezentować pokolenia dzieci, rodziców i dziadków¹⁸.

Do analizy włączono przede wszystkim odpowiedzi na te pytania, które dotyczyły gwary regionu. Badanie w ten sposób miało stać się przyczynkiem do dialektologii percepcyjnej, czyli dialektologii postrzegania. Bada się w niej nastawienie grup użytkowników języka do różnych jej odmian regionalnych i społecznych, a nie faktyczną kompetencję dialektową, będącą przedmiotem dialektologii tradycyjnej.¹⁹ Badanie takie już w roku 1983 prowadził na Śląsku Cieszyńskim w miejscowości Kończyce Małe Franciszek Hanzel, który na podstawie zmniejszającej się kompetencji w zakresie dialektu u trzech użytkowników języka płci męskiej w wieku 81, 38 i 16 lat, dowiódł stopniowego zanikania lokalnej gwary (Hanzel 1983).

Śląsk Cieszyński był w przeszłości przedmiotem wielu badań. Wymienić należy przede wszystkim badania Zbigniewa Grenia (Gren 2000) przeprowadzone w końcu lat dziewięćdziesiątych wśród uczniów klas 7. oraz 8. szkół podstawowych po obu stronach granicy, których wyniki można było porównać z obecnymi, mimo że każdemu z nich przyświecał nieco inny cel badawczy²⁰.

Wyniki badania

Samoidentyfikacja. Ankieta rozpoczęła się pytaniem o samoidentyfikację. Były tu podane różne warianty odpowiedzi, także wybory wielokrotne, aby dać respondentom szansę wyrażenia możliwej tożsamości hybrydowej. Odpowiedzi pokazały wyraźne różnice między trzema grupami wiekowymi. W grupie III około 70 % ankietowanych zadeklarowało się jako *Polacy*²¹ i niecałe 20 % równocześnie jako *Polacy i Zaolziacy*. W grupie II *Polacy* z 35 % wprawdzie nadal stanowili większość, ale zaraz za nimi byli *Zaolziacy* z nieco więcej niż 20 %. W grupie I *Zaolziacy* z niecałymi 40 % wyprzedzali Polaków o kilka punktów procentowych. We wszystkich trzech grupach pewna liczba osób (10 % w I i III, ok. 20 % w II) określała się jako *polscy Czesi* (*gente Polonus, natione Bohemus*).

¹⁸ Z powodu zmiennej historii regionu interesujące są oczywiście informacje od osób starszych niż 75 lat. Niestety, ankiety które dotychczas spłynęły z tej grupy wiekowej, nie wystarczają, by włączyć do badania czwartą generację, czyli *pradziadków*. Dlatego też w następnym kroku badania trzeba przede wszystkim zbliżyć się do tej grupy wiekowej.

¹⁹ Patrz Preston i Long 2002 oraz Hundt, Lasch i Anders 2010.

²⁰ Autor dziękuje panu prof. Zbigniewowi Greniowi za merytoryczne wskazówki i udostępnienie literatury specjalistycznej.

²¹ Użycie rodzaju męskiego dotyczy także osób rodzaju żeńskiego. W ankietach podano obie formy.

Jako Czesi zadeklarował się wyłącznie w grupie I bardzo niewielki procent ankietowanych. Tożsamość śląska występuje jedynie w grupie I i II w niewielkim zakresie (poniżej 10 %).

Wyraźne przyznawanie się do polskości ciągle spada, podczas gdy tożsamość regionalna wzrasta. Wydaje się to przede wszystkim powiązane z pojęciem *Zaolzie*. Jest ono bowiem z jednej strony „symbolem i pojęciem kojarzonym z polsnością i Polakami z Czechosłowacji (obecnie z terenów Czech)” (Kubok 2011: 13), z drugiej jednak jest odrzucane, ze względu na jego „polityczne pochodzenie” (Greń 2000: 112)²². Warto przy tym zauważyć, że pojęcie to z (geograficznej) perspektywy mniejszości polskiej w Czechach właściwie nie ma sensu, gdyż za Olzą, a więc na *Zaolziu* dla nich znajduje się Polska. Pojęcie to ma zatem silną konotację polocentryczną.²³ Jednak tutaj, z powodu jego rozpowszechnienia i niewątpliwie głębokiego zakotwiczenia w obrębie polskiej mniejszości, jego użycie jest popierane. Jeszcze z końcem lat dziewięćdziesiątych Greń twierdził, że wśród młodzieży „[...] słabe poczucie zaolziańskie (*trochę, słabo, raczej tak*) przeważa nad pewnym *tak* i mocnym *bardzo*.” (Greń 2000: 113) Jak pokazano, w międzyczasie wśród młodzieży (grupa I) więź z ojczystym rejonem *Zaolzia* jest większa niż z polsnością, podczas gdy w grupie III wydaje się ona nie odgrywać żadnej roli.

Język ojczysty²⁴. Zmiany te odzwierciedlają także przyznawanie się do języka ojczystego. *Język polski* jako ojczysty wskazało niecałe 30% – zajmuje on pozycję czołową jedynie w grupie III (zaraz za nim są kombinacje *język polski/po naszymu* i *język polski/gwara cieszyńska*, każda po około 25 %). W grupie II *polski* i kombinacje *polski/po naszymu/czeski* z około 20 % znajdują się mniej więcej na jednakowym poziomie. Mogłoby to wskazywać na wzrost językowych tendencji asymilacyjnych czeskiego społeczeństwa większościowego, co jednak nie jest kontynuowane w grupie I. Tutaj prawie 50 % ankietowanych jako język ojczysty podało wyłącznie *po naszymu*, a *język polski* pojawił się tylko na poziomie

²² Z tego powodu czeska ludność większościowa unika lub odrzuca to pojęcie (Bizoń et al., 2015: 3).

²³ Także pojęcie *Śląsk Cieszyński* nie jest wolne od negatywnych konotacji, gdyż „pojawia się jedynie w kontekście walki o Śląsk Cieszyński, czyli walki z Czechami” (Drobik i Legierski 2014a: 230).

²⁴ Pojęcie *język ojczysty* jest z powodu jego przeładowania czynnikami pozajęzykowymi (np. związki emocjonalne) z perspektywy językoznawczej niezmiernie problematycznie. Nie zawsze można z samego faktu przyznawania się do języka ojczystego wyprowadzić stwierdzenie, że w tym języku występuje największa lub przynajmniej wysoka kompetencja językowa. Ale właśnie z tego powodu pojęcie to nadaje do badań w ramach dialektologii percepcyjnej, w której nie jest zamierzona ocena faktycznej kompetencji językowej, ale bada się nastawienie do języka lub różnorodności językowej.

15 %. Podawanie języka czeskiego jako ojczystego jest w tej grupie wprawdzie najwyższe, ale z poziomem 3 % jako jedyny język ojczysty (5 % zadeklarowało język czeski razem z *po naszymu*, a 10 % *po naszymu* i język polski) plasuje się jednakże bardzo nisko.

Stosunek do gwary. Także w Polsce obserwuje się obecnie „zjawisko deprecjonowania gwary w relacji do polszczyzny ogólnej, bardziej prestiżowej“ (Piechnik 2015: 237) i w związku z tym odwrót od niej przede wszystkim u młodszego pokolenia, gdyż często (a nierzadko także niesłusznie) kojarzona jest ona z niskim poziomem wykształcenia lub – akurat dla młodzieży – mało atrakcyjnym środowiskiem wiejskim. Na *Zaolziu* obserwuje się natomiast odmienny rozwój. Wyniki badań dla wszystkich trzech grup wykazują pozytywny stosunek do gwary. Dotyczy to jednak przede wszystkim grupy I, w której 65 % uczestników na skali od 0 (nie pasuje) do 9 (w pełni pasuje) zaznaczyło przy stwierdzeniu *Najchętniej mówię w naszej gwarze* najwyższą możliwą wartość 9 (grupa II: 45 %, grupa III: 24 %, tutaj jednak wysokie wartości zgody na poziomie 7 i 8). Ten pozytywny stosunek do gwary został także potwierdzony przez informacje do stwierdzenia *Jestem dumna/dumny/cieszę się, gdy ktoś rozpoznaje moje pochodzenie po naszej gwarze*. Tutaj maksymalna wartość zgody 9 była jednak najczęściej przyznawana w grupach II (37 %) i przede wszystkim w III (45 %). Grupa I: 9: 17 %, 8: 21 %, 7: 22 %).

Znaczenie języka polskiego i gwary dla więzi w obrębie mniejszości polskiej. Zagadnienie to zbadano, gdyż wspólny język jest ważną częścią samo-identyfikacji mniejszości narodowych i podkreśla jego odrębność w stosunku do społeczeństwa większościowego. Nie mniej ważne jest częste powiązanie bycia postrzeganym z zewnątrz jako mniejszość z istnieniem własnego języka. Im język oceniany jest jako ważniejszy dla mniejszości, tym większe jest prawdopodobieństwo, że nie następuje całkowita asymilacja językowa, z zatem język mniejszości zostaje utrzymany. A że polska mniejszość na *Zaolziu* również pod względem językowym podwójnie odróżnia się od czeskiego społeczeństwa większościowego (polszczyzna ogólna/gwara), należało zbadać znaczenie, jakie mają dla niej oba kody. Umożliwiło to także sformułowanie prognozy (nie przepowiedni)²⁵, który z obu kodów będzie zachowany, a który odrzucony. Na znaczenie języka polskiego i gwary regionalnej zwraca uwagę także wydana przez Kongres Polaków w RC publikacja *Wizja 2035 – Strategia rozwoju polszości na Zaolziu*: „Język jest jednym z najważniejszych, jeżeli nie najważniejszym obiektywnym czynnikiem narodotwórczym. Na naszym terenie chodzi o literacki język polski oraz starą piękną gwarę cieszyńską” (Bizoń et al 2015: 16).

²⁵ Tutaj w ramach badania uwzględniono liczne inne kryteria, w które w tym miejscu nie można się zagłębiać.

Przeprowadzone badania ankietowe wykazały duże różnice w odpowiedziach przedstawicieli trzech grup zróżnicowanych pokoleniowo. W grupie III prawie wszyscy ankietowani oceniali stwierdzenie *Język polski jest ważny dla więzi w naszej wspólnocie* jako w pełni zgodne z ich poglądami (9 pkt. = w pełni pasuje), w grupie II było to nieco powyżej 40 %, a w grupie I nawet poniżej 40 %. W dwóch ostatnich grupach zdarzały się także pojedyncze ankiety, w których przytoczonemu zdaniu przypisywano od 0 do 3 pkt., czyli oceniano je jako nie pasujące do poglądów ankietowanych. Z drugiej strony wysoki stopień akceptowalności uzyskało stwierdzenie *Nasza gwara jest ważna dla więzi w naszej polskiej wspólnocie*. W grupach I i II (w każdej niemal 50 % ankietowanych) oceniło je na 9 punktów, a około 30 % uczestników ankiety przypisało mu wysokie wartości po 7 i 8 punktów). Pod tym względem przedstawiciele grupy III byli bardziej sceptyczni – na 9 pkt. oceniło to zdanie ok. 30 % ankietowanych, na 8 pkt. – ok. 20%, a na 7 pkt. – poniżej 10%.

Przedstawiciele wszystkich trzech grup wyrazili natomiast zamiar przekazania gwary następnemu pokoleniu, chociaż zmniejsza się on stale począwszy od grupy I do III. Ponieważ nie zadano pytania o to, czy osoby ankietowane mają w ogóle dzieci lub czy chcą mieć dzieci w przyszłości, zamiar ten można rozumieć jako bardzo pozytywny stosunek do gwary, który nie prowadzi jednak automatycznie do zgłaszania postulatów, aby więcej książek było publikowanych w gwarze. W tej kwestii jednoznaczne lub powściągliwe głosy oceniające taki postulat jako zgodny z poglądami ankietowanych, a także głosy odrzucające go jako niezgodny oraz stanowiska neutralne były jednakowo podzielone w odniesieniu do wszystkich grup pokoleniowych.

Podsumowanie

Wyniki badania wykazały, że między trzema pokoleniami występują znaczne różnice dotyczące do przyznawania się do gwary oraz przypisywania gwarze prestiżu, zarówno dla jednostki, jak i dla polskiej mniejszości jako całości. Należy jednak przy tym wskazać na fakt, że ocena gwary przez przedstawicieli wszystkich pokoleń była generalnie bardzo pozytywna. Starsze pokolenie (grupa III) przyznaje jednak językowi polskiemu w porównaniu do gwary większe znaczenie, zarówno dla siebie osobiście jak i dla mniejszości polskiej jako takiej.

Pozytywne stanowisko wobec lokalnej gwary może być interpretowane jako pozytywny stosunek do więzi z regionem. W obrębie wspólnoty polskiej stosunek ten nie jest jednolity. Józef Szymeczek, przewodniczący Kongresu Polaków w Republice Czeskiej, uważa, że cieszyńska gwara jest *plugawa* i *zaśmiecona*, co uzasadnia rosnącą czechizacją i niebezpiecznym dla polskości „regionalizmem

czysto zaolziańskim“ (*tustelanizm, nasizm*). Dotyczy to przede wszystkim młodszych użytkowników języka: „Niestety ta plugawa gwara zwycięża, młodzież gimnazjalna bardzo rzadko posługuje się polszczyzną czy nawet poprawną gwarą.“ W rodzinach i szkołach należy w miarę możliwości najpierw przekazywać polski język literacki, a potem nauczać regionalnej gwary (Drobik i Legierski 2014b: 238). W *Wizja 2035* krytyka ta zostaje rozszerzona na kolejne pokolenia i język polski: „Gwara – wiadomo, w wykonaniu młodszych pokoleń jest fatalna. Zamienia się w żargon, i to nie tylko u gimnazjalistów, lecz coraz bardziej również u starszych pokoleń. Język literacki jest w stanie jeszcze gorszym.” (Bizoń et al. 2015: 16) Ogólnie rzecz biorąc, wśród wielu przeważnie starszych przedstawicieli polskiej mniejszości niemile widziane jest, „jeśli ktoś się czuje bardziej Zaolziakiem niż Polakiem. [...] ,porządny‘ Zaolziak powinien na pierwszym miejscu stawiać polskość, a nie regionalizm” (Drobik i Legierski 2014a: 228). Ta negatywna postawa dotyczy także rosnącej liczby osób, które coraz bardziej się czechizują i są określane pojęciem o silnie negatywnym wydźwięku *szkopyrtocy*²⁶.

Językowi polskiemu także w najmłodszej badanej grupie przypisuje się jednak nadal bardzo wysoką rangę. Dotyczy to, podobnie jak i w grupie III, zarówno znaczenia języka polskiego dla wspólnoty polskiej, jak i jego znaczenia dla pojedynczych osób. Prawie wszyscy respondenci postrzegają swoją polsko-czeską dwujęzyczność jako dużą zaletę i chętnie przekazaliby język polski następnemu pokoleniu. A do tego na Zaolziu, dzięki dobrze rozbudowanej polskiej infrastrukturze i nie mniej ważnej bliskości geograficznej Polski, istnieją w zasadzie jak najlepsze przesłanki. Polskie organizacje na Zaolziu dostrzegają potrzebę działania i postulują aktywną promocję polskość, „ponieważ przy podejściu zachowawczym na pewno dojdzie do kurczenia się lub w pewnej perspektywie nawet do zaniku kultury polskiej na Zaolziu w przeciągu najbliższych generacji” (Bizoń 2015: 2). Ważną rolę odgrywa tutaj pozytywne przyznawanie się młodszego pokolenia do polskość i w związku z tym także i do samej Polski, co ogólnie wpłynęłoby również i w tej grupie z korzyścią na, tak jak i przedtem wysoki, wskaźnik witalności,²⁷ a tym samym utrzymanie i rozwój języka polskiego. Mimo rosnącego znaczenia lokalnej gwary dla młodszego pokolenia można założyć, że język polski potwierdzi, przynajmniej średnioterminowo, swoje miejsce w obrębie polskiej mniejszości na Zaolziu jako środek komunikacji i identyfikacji. Wśród polskojęzycznych wspólnot, czy to Polonia, czy mniejszości autochtoniczne, gdzie

²⁶ „Jest to ktoś, kto po naszymu ,szkopyrtnął‘, czyli się potknął. W mniej dosłownym rozumieniu – ktoś, kto pochodzi z zaolziańskiej rodziny, ale się czechizował” (Drobik i Legierski 2014a: 231).

²⁷ Por. Broeder i Extra 1998. Nawet jeżeli założenie to zostało stworzone na podstawie języków imigrantów, to stosuje się je tak samo w odniesieniu do języków mniejszości autochtonicznych.

często można stwierdzić gwałtowne zanikanie języka polskiego, Polacy w Republice Czeskiej mają dzięki temu, przynajmniej dotychczas, szczególną pozycję.

Z niemieckiego przełożyła Monika Zielińska (Kraków)

Bibliografia

- Bausch, K.-R., 1995, *Zwei- und Mehrsprachigkeit* [w:] K.-R. Bausch, H. Christ, H.-J. Krumm (red.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht*, Tübingen, Basel, s. 81–87.
- Bizoń, A. et al. (red.), 2015, *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu*, Czeski Cieszyn.
- Bogocz, I., 2003, *Polszczyzna zaolziańska w kontekście gwarowym i czeskim* [w:] E. Wrocławska, J. Zieniukowa (red.), *Języki mniejszości i języki regionalne*, Warszawa, s. 345–354.
- Bogocz, I., Bortliczek, M., 2014, *Mowa potoczna Zaolzian* [w:] „Język Polski” t. XCV (3), s. 250–259.
- Bogoczová, I., 2009, *Između idioma, jezika i stila (uvid u jezičnu situaciju na slavenskom, osobito češkom području* [w:] „Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja” t. 21 (2), s. 35–45.
- Broeder, P., Extra, G., 1998, *Language, ethnicity and education. Case studies on immigrant minority groups and immigrant minority languages*, Clevedon.
- Český statistický úřad, 2012, *Polská národnost na území ČR*, Praha.
- Diekmann, A., 2013, *Empirische Sozialforschung. Grundlagen, Methoden, Anwendungen*, Reinbek.
- Drobik, A., Legierski, D., 2014a, *Zaolzie, szkopyrtoki i syndrom Mowgliego. Rozmowa z Dariuszem Jedzokiem*. [w:] A. Drobik (red.), *Rozmowy o Śląsku Cieszyńskim*, Ustroń, s. 225–233.
- Drobik, A., Legierski, D., 2014b, *Wojenki, Kongres i walka o polskość. Rozmowa z Józefem Szymeczkiem* [w:] A. Drobik (red.), *Rozmowy o Śląsku Cieszyńskim*, Ustroń, s. 235–247.
- Dubisz, S., 2012, *Tożsamość w zbiorowościach polonijnych* [w:] E. Golachowska, A. Zielińska (red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości. Tożsamość wobec wielojęzyczności II*, Warszawa, s. 18–22.
- Duč-Fajfer, O., 2015, *Die schwierige Ethnogenese der lemischen Gemeinschaft in Polen* [w:] Y. Kleinmann, A. Rabus (red.), *Aleksander Brückner revisited. Debatten um Polen und Polentum in Geschichte und Gegenwart*, Göttingen, s. 168–196.
- Dzięgiel, E., 2015, *The Polish language and the Polish minority in Ukraine. National identity in the face of multilingualism and loss of native language* [w:] Y. Kleinmann, A. Rabus (red.), *Aleksander Brückner revisited. Debatten um Polen und Polentum in Geschichte und Gegenwart*, Göttingen, s. 221–232.
- Greń, Z., 2000, *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, Warszawa.
- Hannan, K., 1996, *Borders of language and identity in Teschen Silesia*, New York.

- Hanzel, F., 1983, *Gwara cieszyńska trzech pokoleń* [w:] „Socjolingwistyka” t. 5, s. 183–192.
- Housková, S., 2015, *Uprchlíci nehledají bezpečí ale bohatství, říká maďarský politik* [w:] „Hospodářské Noviny“ 18.11.2015, s. 6.
- Hüllen, W., 1992, *Identifikationssprachen und Kommunikationssprachen. Über Probleme der Mehrsprachigkeit* [w:] „Zeitschrift für germanistische Linguistik“ t. 20, s. 298–317.
- Hundt, M., Lasch, A., Anders, C. A. (red.), 2010, *Perceptual Dialectology. Neue Wege der Dialektologie*, Berlin, New York.
- Kacprzak, I., 2015, *Zapomniany wschodny rodak* [w:] „Rzeczpospolita” 25.09.2015, s. A4.
- Kellner, A., 1946, *Východolašská nářečí t. 1*, Brno.
- Kellner, A., 1949, *Východolašská nářečí t. 2*, Brno.
- Kubok, B., 2011, *Dawne słownictwo gwar cieszyńskich w świetle kontaktów językowych*, Warszawa.
- Küpper, H., 2007, *Ungarn und die magyrischen Minderheiten in den Nachbarstaaten*, Freising [dostępny online pod <https://www.owep.de/artikel/597/ungarn-und-magyrischen-minderheiten-in-den-nachbarstaaten>, ostatnio sprawdzano 13.01.2016].
- Labocha, J., 2010, „*Po naszymu*”, czyli *gwarą zaolziańską* [w:] H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz (red.), *Studia dialektologiczne t. IV*, Krakow, s. 81–86.
- Piechnik, A., 2015, *Gwara w świadomości gimnazjalistów wiejskich* [w:] E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń*, Warszawa, s. 135–241.
- Preston, D. R., Long, D., (red.), 2002, *Handbook of perceptual dialectology*, Amsterdam.
- Rabus, A., Schimon, A., (w druku), *Wahrnehmungsdialektologische Untersuchungen zum Russinischen in Zakarpattja am Beispiel der Region Chust* [w:] „Zeitschrift für Slawistik“.
- Siwek, T., 2009, *Cieszyn – Těšín – Teschen. Geteilte und geeinte Stadt* [w:] L. Udolph, C. Prunitsch (red.), *Teschen. Eine geteilte Stadt im 20. Jahrhundert*, Dresden, s. 43–55.
- Sulikowska-Fajfer, J., Witzlack-Makarevich, K., 2015, *Język polski w Niemczech: polszczyzna pokolenia drugiej generacji* [w:] E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń*, Warszawa, s. 71–81.
- Trepte, H.-C., 2003, „*Die Hiesigen*“ (*Tutejsi/Tutejšyja*) – *Regionales Bewußtsein im polnisch-weißrussischen Grenzraum* [w:] P. Ther, H. Sundhausen (red.), *Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Marburg, s. 145–157.
- Urbańczyk, S., 1999, *Polonia* [w:] S. Urbańczyk, M. Kucały (red.), *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław, s. 288–289.
- Witzlack-Makarevich, K., 2015, *Teschener Schlesien* [w:] *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, Oldenburg [dostępny online pod <http://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/regionen/teschener-schlesien/> ostatnio sprawdzano 14.02.2016].
- Wodziński, M., Spyra, J., 2001, *Jews in Silesia*, Cracow.
- Żołędowski, C., 2003, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Litwie i Białorusi. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa.

Dialogue of generations among Polish minority in Zaolzie (Zaolší) region in light of latest field research

Summary

This article presents the first results of my research in the frame of the project *Languages and Identities of Slavic minorities. Vitality – Prestige – Attitudes – Language maintenance*. For this has been examined, which attitude have the represents of the Polish minority in the *Zaolzie* region (Czech part of Silesia) to different issues in connection with their *polishness* or with the Polish language, respectively the local dialect of the region. In particular an answer will be given to the question, if and how differ the attitudes of the different generations regarding these subjects. For that purpose the 200 participants of the research have been divided into three age (generation) groups (0-25/26-50/51-75 years of age). Between these groups we can see in some points considerable divergences, which demonstrate with every generation a growing regional and hybrid identity at the expense of a (pure) Polish identity. This development is sharply criticized by some represents of the older generation, which regard it as a dangerous step towards increased czechization.